

УДК 94:329.73(477)-055.2
DOI: 10.24919/2312-2595.7/49.234419

Лілія ГРИНИК

аспірантка кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lilia_hrynyk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4077-0128>

Бібліографічний опис статті: Гриник, Л. (2021). Жінка – об’єкт насильства в українському підпіллі: правда чи міф? *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 7/49, 206–225. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234419>.

ЖІНКА – ОБ’ЄКТ НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНСЬКОМУ ПІДПІЛЛІ: ПРАВДА ЧИ МІФ?

Анотація. *Мета статті* – охарактеризувати становище жінки в українському підпіллі (1940–1950-х рр.) та з’ясувати, яке місце займали насильницькі форми поведінки чоловіків стосовно жінок. **Методологія дослідження** передбачає використання таких принципів: історизму, науковості, об’єктивності та логічності. Використовуються методи: загальнонаукові (аналіз, порівняння, узагальнення), спеціально-історичні (періодизація, історико-порівняльний та ін.), а також методи критики джерел (зовнішні та внутрішні). **Наукова новизна** полягає у тому, що на основі невідомих та маловідомих архівних матеріалів спростовується поширена думка в українській історіографії щодо винятково насильницької поведінки чоловіків стосовно жінок. Подається узагальнена картина гендерних стосунків у підпіллі. **Висновки.** Становище жіноцтва під час національно-визвольних змагань було складним не лише через умови часу, а й з огляду на політику радянських каральних органів. Попри усі непорозуміння, які виникали усередині підпілля, учасники визвольних змагань намагалися підтримувати дружні стосунки задля досягнення спільної мети. Говорити про факти насильства як нормальну та загальноприйнятую поведінку у лавах ОУН та УПА –

© Лілія Гриник, 2021

недоречно. Як і в будь-який період існування суспільства, під час національно-визвольних змагань, мали місце проблеми гендерних нестатутних стосунків. Однак вони були радше винятком із правил, аніж «нормальним» ставленням до жінок. Існує набагато більше свідчень приязного та толерантного ставлення вояків до жінок. І це аж ніяк не залежить від замовчування чи приховування протилежних аргументів, а є лише прямим свідченням домінування адекватної поведінки чоловіків під час визвольних змагань. Наявність фактів примусу та водночас наявність правового регулювання проблеми насильства аж ніяк не були свідченням існування в підпіллі подвійної моралі, а лише нормативно-правовою спробою врегулювання людських конфліктів.

Ключові слова: ОУН та УПА; насильство; відносини; жінка; закон; покарання.

Lilia HRYNYK

Postgraduate Student, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (lilia_hrynyk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4077-0128>

To cite this article: Hrynyk, L. (2021). Zhinka – obiekty nasylstva v ukrainskomu pidpilli: pravda chy mif? [Woman – object of violence in the Ukrainian underground: truth or myth?]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 7/49, 206–225. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234419> [in Ukrainian].

WOMAN – OBJECT OF VIOLENCE IN THE UKRAINIAN UNDERGROUND: TRUTH OR MYTH?

Summary. *The purpose of the article is to describe the position of woman in the Ukrainian underground (1940–1950s) and to find out the place of violent forms of behavior of men towards women. The research methodology involves the use of the following principles: historicism, scientificity, objectivity and logic. The following methods have been used: general scientific methods such as analysis, com-*

*parison and generalization; special-historical methods such as periodization, historical-comparative method etc., as well as methods of criticism of sources: both external and internal. **The scientific novelty** of the article is that on the basis of unknown and little-known archival materials, it refutes the widespread opinion in Ukrainian historiography about the exclusively violent behavior of men towards women. The general picture of gender relations in the underground has been given. **Conclusions.** The situation of women during the national liberation struggle was difficult not only because of the demands of the time but also because of the policies of the Soviet punitive authorities. Despite all the misunderstandings that arose amidst the underground, the participants in the liberation struggle tried to maintain friendly relations in order to achieve a common goal. It is inappropriate to talk about the facts of violence as normal and generally accepted behavior in the ranks of the OUN and UPA. As in any period of society's existence, during the national liberation struggle, there were problems of gender non-statutory relations. However, they were the exception to the rule rather than the "normal" treatment of women. There is much more evidence of the militants' friendly and tolerant treatment of women. And it does not depend on the silence or concealment of opposing arguments, but only on the direct evidence of the dominance of adequate behavior of men during the liberation struggle. The existence of facts of coercion and, at the same time, the existence of a legal regulation of violence were not the evidence of the existence of double standards in the underground, but rather only a normative-legal attempt to resolve human conflicts.*

Key words: OUN and UPA; violence; relations; woman; law; punishment.

Постановка проблеми. У період розвитку постмодернізму, формування та становлення демократичних засад в українському суспільстві, а також при перегляді ключових людських цінностей, слід особливу увагу звернути на всебічне та інтегральне вивчення ролі, місця та особливості жінки в історії. Сучасні гендерні дослідження мають істотний вплив на подальше формування загальної людської культури та на суттєву зміну світогляду підростаючого покоління. Окрім того, дослідження саме жіночих студій – це чудова можливість для активного входження української історичної науки до європейського наукового простору.

Варто додати, що історія жіноцтва 40–50-х рр. ХХ ст. рясніє «білими плямами», які реально заповнити шляхом ставлення запитань та пошуку на них відповідей.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Саме тому гендерна історія, яка бере свій початок у світовій практиці ХХ ст., набуває сьогодні актуальності у вітчизняних дослідженнях. Тема стосунків між чоловіками та жінками, а також проблема жіноцтва під час національно-визвольних змагань досить жваво дискутуються у сучасній українській історіографії.

Низка дослідників зробили значний вклад у вивчення означеної проблеми. Доречно серед усієї когорти виділити Оксану Кісь, яка у своїх дослідженнях висвітлює гендерні та психологічні аспекти життя під час визвольних змагань (Кісь, 2009, 2013); Лесею Онишко, яка характеризує становище жінки у лавах ОУН через призму постаті Катерини Зубрицької (Онишко, 2004). Становище жіноцтва на західних землях у 1940–1950-х рр. висвітлює Галина Чорній (2017, 2018). Тему використання жінок радянською системою та характеристику наслідків таких дій піднімає Руслана Попп (2017). Про радянські впливи на підпільників та їх родини, про особливості сімейного життя та практику укладання шлюбів у Карпатському краї ОУН (1945–1954) йдеться у монографії Василя Ільницького (2016). Наголошує на цьому ж аспекті, а також на гендерних відмінностях, розглядає їх особливості та вплив на політичне життя Олена Петренко (2011). Глибокий аналіз означеної тематики провели: Т. Антонова (2007), Г. Стародубець (2005), В. Борисенко (2010). Характеристику нестатутних стосунків у своїх працях зробила М. Гавришко (2015, 2016).

Величезний масив документів, біографій, спогадів опубліковано у діаспорному виданні «Літопис УПА», зокрема темі жіноцтва («Медична опіка») відведено 23 і 32 томи (Ріпецький, 1992, 2001). Окрім того, цінні відомості містить 28 том – спогади М. Савчин (1999).

Важливими, для висвітлення задекларованої теми, є архівні документи, які містять особисті відомості щодо підпільників, а також інструктивні матеріали.

Мета статті – охарактеризувати становище жінки в українському підпіллі (1940–1950-х рр.) та з’ясувати, яке місце займали насильницькі форми поведінки чоловіків стосовно жінок.

Пропонована публікація не передбачає повного висвітлення фактів насилля над жінками, а лише часткову їх характеристику, оскільки це вже зроблено в історичній науці.

Висвітлення основного матеріалу. Розпочинаючи виклад, передовсім потрібно коротко зупинитись на понятті «насильство» як такому, а також його проявах у підпіллі. Загальноприйнято вважати, що це застосування фізичної сили до певної особи або ж примусовий вплив на неї. Так, одним із фактів присутності примусу щодо жінок під час національно-визвольних змагань вважається недобровільний вступ у лави ОУН та УПА, а також використання їх в особистих цілях.

Отож, **чому жінкам було не так легко потрапити у підпілля?** Аналізуючи причини щодо настороженого вступу жінок у підпілля, варто наголосити на тому, що потрапити туди було складно усім. Набір та подальша підготовка кадрів відбувались досить ретельно та за певними вимогами. Інструкція передбачала, що у ряди Організації може вступити кожний, без огляду на національне походження. Така людина мала любити волю та на смерть і життя вести боротьбу з фашизмом. Членом можна було стати лише після проходження двотижневого кандидатського стажу та згоди командування (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 83, арк. 120). Підтвердженням цього є відомості з автобіографії Олени Андрущак («Орися»): *«З приходом німців в 1941 році вступила в ряди Організації і зараз же відбула двотижневий вишкіл (...) незабаром [1943] я відбула 10-денний санітарний вишкіл, після чого я перейшла у підпілля»* (АЦДВР, ф. 73, т. 1, арк. 1).

Однак варто зазначити, що процедура вступу до лав ОУН не була короткотривалою та мала такий вигляд: *кандидат* → *дійсний член* → *присяжний член*. Кандидатами (симпатиками) були особи, які мали намір стати дійсними членами. Для них був встановлений шестимісячний термін кандидатства, під час якого керівні органи ОУН розглядали придатність такої особи для подальшої співпраці. При необхідності випробувальний термін міг скорочуватись або продовжуватись. Маючи кандидатський стаж, будучи ідеологічно та практично підготовленим, а також

при наявності двох поручителів (осіб, які вже є дійсними членами), склавши зобов'язуючу присягу ОУН, можна було стати дійсним членом (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 4, арк. 14).

Перед прийняттям присяги намагалися відправити Службу Божу. Цей день вважався святковим, тому весь відділ одягався відповідно. Обов'язково повідомлялось про важливість та значення присяги. Після виголошення тексту усі співали Гімн України, підписували її, а тоді було коротке святкування (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 60, арк. 234).

Спогади залишила Параска Палагіцька: *«Після закінчення вишколу і урочистої молитви я отримала псевдонім «Катруся», а в грудні 1944 р. я і мої однодумці склали присягу: «Я... клянусь своєю честю і совістю перед Великим Народом Українським боротися за повне визволення своїх українських земель і українського народу від загарбників та здобути Українську Соборну Державу (...). Після прийняття присяги почалася робота, яка полягала в тому, щоб передавати «естафету», тобто законспіроване повідомлення в надійні руки, або переводити боївку нелегально на призначене місце»* (Мицик та ін., 2016, с. 67).

Стати присяжним членом ОУН було ще важче. Окрім того, що така людина мала володіти високими особистими якостями, слід було таке звання заслужити практичною діяльністю. Встановлювався віковий ценз – 25 років та вимагався досвід роботи у лавах ОУН – 3 роки. Можливий був виняток для осіб, які мають виїмкові заслуги у визвольній боротьбі українського народу (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 4, арк. 15).

Підготовка дівчат до роботи в підпіллі відбувалася згідно з положеннями загальних інструкцій. Зазначалось, що *«члени-жінки здатні до виконання тих завдань, що зобов'язують членів мужчин, але згідно з природнім розподілом функцій – роль членів-жінок полягає насамперед у виховній діяльності»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 4, арк. 13).

Вишкіл кандидаток мав на меті провести націоналістичне виховання та прищипити націоналістичний світогляд. При виявленні непослуху та неналежну покірність жінок переставали вважати кандидатками. Тих, що стали вже членкинями, вважали фундаментом ОУН і кожен наказ для них мав бути святим. Усі особисті справи тепер підпорядковувались справам загальними.

Жінки мали бути відданими, готовими до посвяти та витривалими (АЦДВР, ф. 17, т. 7, арк. 13).

Окрім ідеологічного вишколу, для дівчат організовувався санітарний та військовий, які були покликані дати знання з надання першої медичної допомоги, а також відомості щодо роботи в розвідці, зв'язку, картографії тощо. Як кандидатки, так і членкині були зобов'язані вступати до наявних жіночих товариств (АЦДВР, ф. 17, т. 7, арк. 14). Про вступ у лави ОУН можемо дізнатись з автобіографії Романини Ярослави – «Стефи» – працівниці техзвена ОУН *«(...) за першої большевицької окупації в 1940 р. я стала симпатиком ОУН (...) у 1943 р. назначено мене станичною жіночої сітки. Весною 1944 р. я стала провідницею жіночої сітки в Радехівському р-ні, де перебувала до приходу більшовиків. (...) весною 1945 р. назначено мене рай. УЧХ у Велико-Мостівському р-ні. (...) Весною 1949 р. перейшла на працю до техзвена в Магерівський район. Крім того, лікувала ранених»* (АУСБУ ЛО, спр. П-28621, т. 1, арк. 358).

Водночас справжнім випробуванням залишалось дотримання вимог конспірації, яка охоплювала всі сфери життя підпільників (Ільницький, 2013, с. 50). Інструкція СБ виділяла їх конкретно та деталізувала кожну з них, зокрема: *у відношенні до друзів* (заборонялося розголошувати своє походження, місце роботи, зближення та знайомство з іншими підпільниками; слід було змінювати псевдо у разі зміни розташування, не повідомляти дані своєї подорожі тощо); *до підвладного* (дотримання усіх попередніх вимог, а також необхідно було тримати у таємниці свої плани на майбутнє щодо роботи, слідкувати за роботою підвладного і чи не має він злих намірів, контролювати стан збереження таємниць); *до зверхника* (заборонялось розкривати розташування спец. сховищ, магазинів, спец. домівок, якщо цього не вимагає справа); *щодо вибору житла* (слід було підтримувати добрі стосунках з сусідами, слідкувати щоб домівка не була розконспірована) та ін. (Лисенко & Патриляк, 2003, с. 161–171).

В організаційних матеріалах зазначається, що при відборі жінок для роботи в ОУН *«треба керуватися вимогами характерності, моральної вартості та позиточності для нашої справи (...) кожна чесна українка, що не сплямила ніколи українського імені, що своїм характером дає їй надалі запоруку не принести*

ганьби українській нації, може стати кандидаткою на члена, а той членом ОУН» (АЦДВР, ф. 17, т. 7, арк. 13).

Хто ускладнював ситуацію? Зрозуміло, що недовіра щодо жінок була цілеспрямовано спровокована радянською тоталітарною системою. Радянська влада, маючи на меті утвердитись на українських землях та послабити сили українських повстанців, активно залучала жіноцтво до викриття відділів ОУН. Діяли різноманітно: від словесного переконання до повного арешту.

Метод шантажу українських підпільників близькими людьми був одним з найбільш застосованих радянськими спецслужбами (Петренко, 2011, с. 144). Так, затримавши громадянку Юлію Крюченко-«Уляну», змусили її дати згоду на те, щоб видати органам МДБ свого чоловіка – провідника Проводу ОУН – Василя Кука (ГДА СБУ, ф. 65, спр. 7736, т. 7, арк. 52). Через арешт Анастасії Яхторович – дружина Василя Забродського, планувалось провести удар по підпільниках, однак через відмову дівчини виконувати будь-які вказівки операція була провалена (ГДА СБУ, ф. 65, спр. 7736, т. 7, арк. 96–97, 110).

Радянські спецслужби переманювали жінок та перетворювали їх на агенток. Так, до прикладку, затримавши Осипу Мацкевич та допитуючи її, було встановлено, що вона співпрацює з українським підпіллям з 1941 р., її дім був місцем зустрічі, а сама вона належала до групи «Баяна» та підтримувала стосунки з «Орлом» і «Максимом». Використовуючи здобуту інформацію, її було завербовано під псевдонімом «Мирослава» (ГДА СБУ, ф. 65, спр. 7765, т. 1, арк. 94). Доля бути завербованою спіткала і дружину провідника Болахівського районного проводу ОУН «Барвінка» – Анну Бучко («Лена»). Саме через неї силовики намагалися вийти на зустріч із її чоловіком (ГДА СБУ, ф. 65, спр. 7765, т. 1, арк. 96–97).

Тим не менше, діяли радянські спецслужби не лише через жінок. Арешту, шантажу, вербуванню, винищенню підлягали цілі родини підпільників. Чекісти добре розуміли, що сім'я – це слабке місце і вміло користувались цим (Льницький, 2016, с. 405). Силовики жорстоко поводитись з українками, щоб отримати необхідну інформацію. Заарештувавши Параскевію Тимич (сестра підпільника), на слідстві у сільській раді били її аж до втрати свідомості, бо дівчина відмовлялась давати свідчення. Замордувавши,

викинули на єврейське кладовище, де тіло розтягували собаки. Матері повідомили, що була розстріляна (АЦДВР, ф. 63, т. 7, арк. 10).

Через таку політику радянської влади будь-яке проникнення «нових» людей до лав ОУН та УПА ретельно розглядалось керівним складом. Однак варто додати і те, що командування УПА та керівники ОУН розуміли усю необхідність набору кадрів, тому велася активна боротьба проти мобілізації до радянських збройних сил, а поповнення підпілля людськими ресурсами було однією з важливих ланок пропагандистської роботи.

Любовні романи: за чи проти? Безперечно, під час ведення війни, а тим більше в підпільних умовах, з огляду на викладені вище причини, будь-які стосунки між чоловіками та жінками, здебільшого, розглядалися керівництвом з осторогою. Однак варто наголосити на тому, що як дівчата, так і хлопці потрапляли у підпілля досить юними. Зрозуміло, що виникнення почуттів у цей період було особливістю їх віку. Аналізуючи людські історії з плином часу та через призму сучасних норм, не слід осуджувати їхні переконання чи дії. Як зараз, так і тоді думки щодо доцільності стосунків у підпіллі кардинально розходилися.

Так, багато дівчат, обравши шлях боротьби за УССД, щоб не ускладнювати собі життя, категорично відмовлялись від романтичних (тим більше статевих) стосунків з чоловіками. Щодо цього підпільниця Ярослава Саламаха у спогадах зазначає, що дівчата, які наважились на вступ до лав УПА, вже характеризувались своєю сильною позицією, яка не повинна була послаблюватись любовними романами. Під час боротьби на перше місце вона закликала ставити військову дисципліну, а якщо таке зробити не виходить, – значить недоцільно іти у підпілля. Це не було місце для відносин з чоловіками та любовних справ (Кісь, 2013, с. 596).

Таку ж думку про недоцільності любовних романів, укладання шлюбів у підпіллі підтримував В. Мізерний: *«...повстанські умови не дозволяють на те, щоб вояки УПА або члени підпілля одружувалися. Супружжя зобов'язує до сімейних відповідальностей, які не легко поєднувати з обов'язками повстанця підпільника»* (Ріпецький, 1992, с. 108).

Слід зазначити, що до одружених, які хотіли з власної ініціативи потрапити у підпілля, ставились обережно, оскільки була велика ймовірність проникнення радянських агентів. Найбільшу підозру щодо перебування у стосунках з чоловіками викликали машиністки та пропагандистки, тому закликали *«частіше перевіряти на чесність та моральну стійкість»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 138–139).

Окрім того, стосунки між чоловіками та жінками розглядалися через призму поширення радянськими спецслужбами різних венеричних хворіб та інфекцій (Ільницький, 2016, с. 342).

Чи було можливе узаконення стосунків у підпіллі? Варто наголосити, що ні ОУН, ні УПА не були чернечими формуваннями, тому за великого бажання і необхідності, узаконити стосунки було цілком реально. Так, до прикладу, серед підпільників поширювали Інструкцію Служби Безпеки ОУН, у якій йшлося про те, що дозвіл на одруження видає провідник, а майбутня дружина має пройти перевірку СБ, бути морально стійкою, не заважати підпільнику (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 138).

Підтвердженням вищезгаданої можливості на узаконення стосунків є спогади С. Хмеля. Він описує перебіг весілля обласного провідника ОУН Я. Мельника-«Роберта» з медичкою «Танею». Зокрема зазначає, що вінчання давав у церкві знайомий священник, а після цього святкування відбувалось в школі, де молодят хлібом і сіллю вітали гості. С. Хмель також залишив винятково позитивні відгуки про дружину «Роберта» та відзначав її мужність: *«(...) була не тільки вірною і тихою дружиною, але й відданою помічницею свого дуже здібного, імпульсивного, може не раз прикрого провідника Роберта. Вона ділила з ним долю і недолю. В тяжкій хвилині, під час наступу більшовиків на крайовий осередок в осені 1946 /перший сніг/ загинула з ним разом героїською смертю»* (АЦДВР, ф. 63, т. 11, арк. 3–4).

Прямим доказом можливості укладання шлюбу, будучи вже в ОУН, є свідчення Галини Дідик, яка вступила у лави Організації в 1932 р., згодом заарештована поляками у 1934 р., а вийшла на волю – 1939 р. Під час допиту зазначає: *«Після виходу з польської тюрми я вийшла заміж за учасника ОУН Сороку Михайла (...) скоро я завагітніла»* (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 75075фп, т. 5, арк. 11). Варто навести приклад Марії Савчин, яка дає такі свід-

чення: *«Весною 1945 року я вийшла заміж за Галаса Василя»* (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 74914, т. 5, арк. 177). Вона також вказує, що має дітей: *«перший мій син 1946 р.н. – Зенон, (...) другий – Євгеній, 1948 р.н.»* (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 55204фп, т. 1, арк. 15). Юлія Крюченко під час допиту говорить, що вважається дружиною Василя Кука, підтримує дружні стосунки з його батьками та допомагає їм матеріально. Вони також виховували її сина Юрія (ГДА СБУ, ф. 65, спр. 7736, т. 7, арк. 67).

Варто зазначити, що керівництво розуміло усю важливість підтримки близьких людей для підпільників, яка виконувала моральну-психологічну функцію. Вести боротьбу, перебуваючи у складних умовах разом із рідними чи дружиною, було простіше (Ільницький, 2016, с. 404).

Таким чином, практика укладання шлюбів є прямим свідченням того, що учасники як ОУН, так і УПА мали сформовану адекватну моральну та сімейну культуру, усвідомлювали усю важливість таких дій та їх наслідки.

Як ставились до жінок у підпіллі? *«Шануй жінок, що мають тобі стати товаришками духа, Ідеї та Чину в житті, та праці, боротьбі та гідними матір'ями, але гидує розгнуданими. Ціни високо материнство, як джерело породження життя»*, – дізнаємось із брошур ОУН (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 13, арк. 485).

Безперечно, командування ОУН та УПА шанобливо ставилось до жінок, бажаючи тим самим забезпечити їхнє життя. Так, вони виступали проти того, щоб жінки брали участь у воєнних формаціях (*«На думку курінного, ніжність та інші особливості жіночої природи, не дозволяють їм ставати фронтовими вояками»*) (Ріпечський, 1992, с. 107). Однак відомі свідчення того, що українські жінки, попри усі настороги, брали участь у військових діях, де показували чудові результати, зокрема *«володіли зброєю, коли зайде потреба, на рівні зі стрільцями. Наш народ увіковічнив цей порив у повстанчій пісні: ... ворог атакує, у грудях пече рана, а біля кулемета дівчина кохана ...»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 25, арк. 26). Керівництво заохочувало жіноцтво до виконання інших обов'язків: *«...для жінки місце в Українському Червоному Хресті, в медично-санітарних пунктах по селах, лісових шпиталиках, у службі зв'язку, розвідці та відділах постачання.*

Праця в тих ділянках дозволяє підпільницям створювати для себе трохи легші побутові умови, що неможливо здійснити в бойових відділах УПА, особливо в тих, які будуть діяти у більшовицькому запіллі» (Ріпецький, 1992, с. 107–108). Це підтверджує також Інструкція СБ ОУН: *«Жінки мають власне всі прикмети підступу, атракційність і це ставить жінку, як таку, що створює атмосферу для правдивого розвідчика»* (Лисенко & Патриляк, 2003, с. 107).

Факти підтвердження належного ставлення до жінок наведені у спогадах про В. Мізерного: *«"Рен" шанував і належно оцінював жінок за їхній вклад у підпільну повстанську боротьбу. Він подивляв їхню відвагу та посвяту у виконванні складних завдань, часто в незвичайно небезпечних ситуаціях. На пізнішому етапі повстанської боротьби "Рен" старався помагати нашим підпільницям, як лише міг. З великою вдячністю та особливою пошаною ставився "Рен" до жінок-селянок, з якими йому коли-небудь доводилося зустрічатися. Він високо цинив їхню допомогу, висловлюючи їм признання й подяку за їхню посвяту»* (Ріпецький, 1992, с. 108).

Потрапивши до лав ОУН та УПА, жінки виконували обов'язки зв'язкових, розвідниць, лікарів та ін. І, власне, така присутність жінок у підпіллі характеризувалась позитивним впливом на повстанців, бо створювала ілюзію «нормального життя», оскільки молоді дівчата паралельно перебирали на себе роль опікунок, господинь, навали психологічну та моральну допомогу (Кісь, 2013, с. 594).

Вояки були задоволені тим, як жінки справлялися із виконанням своєї роботи. Свідченням цього є лікування, яке отримав сотник М. Грабенко, поранений у сутичці з більшовиками: *«Наприкінці листопада я був поранений і мене залишили на хуторі за Горинню, дець біля Студеня. Там було багато ранених і хворих під опікою двох санітарок. Вони були дуже людними і старались не тільки лікувати кожного пацієнта, але й піддержати його морально»* (Ріпецький, 1992, с. 79).

Праця жінок високо оцінювалась *«в боротьбі за Українську Державу, як мати, так і українська дружина гідно сповняє свої обов'язки. Вона стоїть на осторожі святості свого вогнища, шукає друга життя, який, як вона, був би вірний своєму наро-*

дові. (...) На ЗУЗ стає українська дружина як воїн-пограничник, заступається в обличчі переважаючих сил ворога за наші непорушені кордони. (...) А дружина українського революціонера-підпільника, переслідувана ворогом, гнана по чужих хатах, у важких матеріальних умовах бореться з життям, щоб виховати дрібні діти. (...) В лавах українських революціонерів стають побіч себе селянка і студентка, робітниця і урядничка. Разом з друзями поборюють вони всі труднощі підпільного життя, слабші не раз фізично, ніколи не скаржаться і не нарікають» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 25, арк. 25–26).

Варто додати, що чисельність жінок у підпіллі була у десятки, а то і сотні рази менша від чоловічої. В умовах війни та підпільного життя вони старались підтримувати дружні та рівні відносини, щоб уникати конфліктів та не ставити під загрозу боєздатність всієї групи. Це також закріплювала Інструкція ОУН, у якій зазначалось, що повагу та дружність серед підпільників слід класти в основу організації (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 88, арк. 917).

Що говорить закон? Відомо, що в ОУН та УПА була встановлена жорстока дисципліна і впроваджені правові норми, які регулювали поведінку підпільників. У підпіллі була проведена чітка класифікація злочинів. Власне, четверту групу становили злочини особові, які передбачали «знасильовання» та давали йому пряме тлумачення – *«це проступок при якому треба поступати обережно і перевірити чи дійсно зайшов випадок знасильовання. При цьому мусить збадати лікар чи є синяки, задряпини і тд. Лікарське бадання мусить ствердити чи жертва знесильовання боронилась»* (Лисенко & Патриляк, 2003, с. 118).

За порушення дисципліни, зокрема, і аморальні злочини передбачались різні покарання: від попередження до смертної карі. Свідченням цього є справа над Ананієм Спругом. Він своєю аморальною поведінкою над жінками деморалізує впливав на оточення і за це присудом революційного суду був засуджений на кару смерті (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 49, арк. 370). Не менш яскравим прикладом є рішення польового суду до розстрілу членів ОУН («Віс», «Білий», «Ріг», «Юрко», «Лев» і «Чумак»), які своєю поведінкою деморалізовано впливали на інших учасників та населення (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 49, арк. 371).

Із Протоколу засідання Теренового Організаційного Суду дізнаємось, що декілька разів отримував попередження від керівництва за аморальну поведінку з різними жінками і Карло Мороз-«Слух», який був уже одружений. Позаяк виправитись йому не вдалося, був також засуджений до найвищої кари – кари смерті (АЦДВР, ф. 8, т. 1, арк. 2). Василь Іванків-«Влодко» також порушував закони підпілля, окрім того, що не дотримувався конспірації, *«мав наречену, з якою постійно піддержував зв'язки, неморально поступав супроти інших дівчат. Безсоромно і нечесно поступав навіть у відношенні до старших жінок. Байдууже ставився тоді, коли орг. комітет звертав йому увагу. (...) Враховуючи всі вище провини, ТОВ засудив Влодка на кару смерті через розстріл»* (АЦДВР, ф. 8, т. 1, арк. 4).

Наявність фактів примусу та водночас наявність правого регулювання аж ніяк не були свідченням існування в підпіллі подвійної моралі, а лише нормативно-правовою спробою врегулювання людських конфліктів.

Варто додати, що керівництво ОУН та командування УПА усвідомлювали усю необхідність та складність перебування жінок у підпіллі та тогочасному суспільстві загалом. З програмних документів можемо побачити позицію керівного складу щодо цієї проблеми: *«за повну рівність жінки з чоловіком в усіх громадських правах та обов'язках, за вільний доступ жінки до усіх шкіл, до всіх професій, за першочергове право жінки на легшу працю, щоб жінка не шукала заробітку на праці в шахтах, рудниках та інших тяжких промислових і в наслідок цього не руйнувала свого здоров'я»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 25, арк. 27).

Висновки. Становище жіноцтва під час національно-визвольних змагань було складним не лише через умови часу, а й з огляду на політику радянських каральних органів. Попри усі непорозуміння, які виникали усередині підпілля, учасники визвольних змагань намагались підтримувати дружні стосунки задля досягнення спільної мети.

Стверджувати про факти насильства, як нормальну та загальноприйнятну поведінку у лавах ОУН та УПА – недоречно. Як і в будь-який період існування суспільства, під час національно-визвольних змагань, мали місце проблеми гендерних нестатутних

стосунків. Однак вони були радше винятком із правил, аніж «нормальним» ставленням до жінок.

Існує набагато більше свідчень приязного та толерантного ставлення вояків до жінок. І це аж ніяк не залежить від замовчування чи приховування протилежних аргументів, а є лише прямим свідченням домінування адекватної поведінки чоловіків під час визвольних змагань.

Не слід забувати про те, що підпілля – це частина тогочасного українського суспільства, з усіма його недоліками та конфліктами.

Джерела та література

- Автобіографія. До персональної справи. Працівник районного техзвена ОУН – «Орися». (б.р.). *Архів ЦДВР*, ф. 73, т. 1, арк. 1.
- Антонова, Т.** (2007). Жінка та її «мирні», «напівмирні» та «воєнні» ролі в боротьбі ОУН та УПА. *Український визвольний рух*, 9, 138–147.
- АУСБУ ЛО – Архів управління Служби безпеки України у Львівській області.
- АЦДВР – Архів центру досліджень визвольного руху.
- Борисенко, В.** (2010). *Українки в історії: нові сторінки*. Київ: Либідь.
- Веселова, О., Кокін, С., Лисенко, О., & Сергійчук, В.** (Упоряд.). (2009). *ОУН і УПА в 1944 році: документи* (Ч. 1–2; Ч. 1). Київ: Інститут історії України.
- Гавришко, М.** (2015). Гендерні аспекти сексуальної моралі в ОУН і УПА у 1940–1950-х роках. *Український визвольний рух*, 20, 199–212.
- Гавришко, М.** (2016). Чоловіки, жінки й насильство в ОУН та УПА в 1940–1950-х рр. *Український історичний журнал*, 4, 89–107.
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
- Льницький, В.** (2013). Значення конспіративних заходів у діяльності підпілля Карпатського краю ОУН. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 7, 32–52.
- Льницький, В.** (2015). Форми та засоби ідеологічної роботи радянської адміністрації, спрямовані проти підпілля у Карпатському краї ОУН у другій половині 1940-х рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*, 24, 101–107.
- Льницький, В.** (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.

- Кісь, О.** (2009). Жіночий досвід участі у національно-визвольних змаганнях 1940–50-х років на західноукраїнських землях. *Схід-Захід: історико-культурологічний збірник*, 13–14, 101–126.
- Кісь, О.** (2013). Між особистим і політичним: гендерні особливості досвіду жінок-учасниць національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях у 1940–1950-х роках. *Народознавчі зошити*, 4 (112), 591–599.
- Лисенко, О., & Патриляк, І.** (Упоряд.). (2003). *Матеріали та документи Служби безпеки ОУН(б) у 1940-х рр.* Київ: Інститут історії України.
- Мицик, Ю. та ін.** (Упоряд.). (2016). *УПА: спогади, документи.* Київ.
- Онишко, Л.** (2004). Організація та діяльність підпільного Українського Червоного Хреста на західноукраїнських землях у 1943–1945 роках. *Визвольний шлях*, 3, 54–64.
- Організаційні інструкції ОУН(м). (б.р.). *АЦДВР*, ф. 17, т. 7, арк. 35.
- Орлова, Т.В.** (2010). *Жінка в історії України: історіографія ХХ початку ХХІ ст.* (Автореф. дис. ... д-ра іст. наук). Київ.
- Петренко, О.** (2011). Інструменталізація страху. Використання радянськими та польськими органами безпеки жінок-агенток у боротьбі проти українського націоналістичного підпілля. *Україна Модерна*, 18 (7), 141–167.
- Попп, Р.** (2017). Політика радянської системи щодо жіноцтва Дрогобиччини у перші повоєнні роки (1944–1953). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, спец. вип. 3, 328–336.
- Протокол засідання Теренового Організаційного Суду. – Постій, дня 28.01.1949 р. (1949а). *АЦДВР*, ф. 8, т. 1, арк. 2.
- Протокол засідання Теренового Організаційного Суду. – Постій, дня 1.05.1949 р. (1949б). *АЦДВР*, ф. 8, т. 1, арк. 4.
- Ріпецький, М.** (Ред.). (1992). *Медична опіка в УПА* (Кн. 1). Торонто – Львів: Літопис УПА. (Літопис Української Повстанської Армії; т. 23).
- Ріпецький, М.** (Ред.). (2001). *Медична опіка в УПА* (Кн. 2). Торонто – Львів: Літопис УПА. (Літопис Української Повстанської Армії; т. 32).
- Савчин, М. («Марічка»).** (1999). *Тисяча доріг: спогади.* Торонто – Львів: Літопис УПА. (Літопис української повстанської армії; т. 28).
- Стародубець, Г.** (2005). Організація медико-санітарної служби у повстанському запіллі: друга половина 1943–1944 рр. *Наукові записки з української історії: зб. наук. ст.*, 17, 199–204.
- Суспільно-політичний огляд за січень, лютий і березень 1949 р. Тернопільська область. (б.р.). *АЦДВР*, ф. 63, т. 7, арк. 12.

- Хмель, С.Ф.** (б.р.). Між фронтами: спогади. *АЦДВР*, ф. 63, т. 11, арк. 16.
- Чорній, Г.** (2017). Роль жінки в контексті утвердження радянської влади на території західних областей УРСР (середина 1940-х – початок 1950-х років). *Теорія та практика сучасної науки*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (с. 14–17). Дніпро.
- Чорній, Г.** (2018). Суспільно-політичне становище жінок на території західних областей УРСР (середина 1940-х – початок 1950-х рр.). *Гілея*: науковий вісник, 133 (6), 50–55.

References

- Avtobiografia. Do personalnoi spravy. Pratsivnyk raionnoho tekhnicheskogo OUN – «Orysia» [Autobiography. To a personal matter. The worker of the regional technical OUN – "Orysia"]. (n.d.). *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 73, t. 1, ark. 1 [in Ukrainian].
- Antonova, T.** (2007). Zhinka ta yii «myrni», «napivmyrni» ta «voyenni» roli v borotbi OUN ta UPA [Woman and her "peaceful", "semi-peaceful" and "military" roles in the struggle between the OUN and the UPA]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement*, 9, 138–147 [in Ukrainian].
- AUSBU LO – Arkhiv upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Lvivskii oblasti [Archive of the Security Service of Ukraine in Lviv region] [in Ukrainian].
- ATsDVR – Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu [Archive of the Center for Initial Motion Research] [in Ukrainian].
- Borysenko, V.** (2010). *Ukrainky v istorii: novi storinky* [Ukrainian women in history: new pages]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Veselova, O., Kokin, S., Lysenko, O., & Serhiichuk, V.** (Comps.). (2009). *OUN i UPA v 1944 rotsi: dokumenty* [OUN and UPA in 1944: Documents]. (Vols. 1–2; Vol. 1). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy [in Ukrainian].
- Havryshko, M.** (2015). Henderni aspekty seksualnoi morali v OUN i UPA u 1940–1950-kh rokakh [Gender Aspects of Sexual Morality in the OUN and UPA in 1940–1950's]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement*, 20, 199–212 [in Ukrainian].
- Havryshko, M.** (2016). Choloviky, zhinky y nasylystvo v OUN ta UPA v 1940–1950-kh rr. [Men, Women and Violence in the OUN and UPA in the 1940–1950's]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 4, 89–107 [in Ukrainian].
- HDA SBU – Haluzeyvi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine] [in Ukrainian].

- Ilnytskyi, V.** (2013). Znachennia konspiratyvnykh zakhodiv u diialnosti pidpillia Karpatskoho kraiu OUN [The significance of secret measures in the activities of the OUN underground in the Carpathian region]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Topical Issues of Humanities*, 7, 32–52 [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2015). Formy ta zasoby ideolohichnoi roboty radianskoï administratsii, spriamovani proty pidpillia u Karpatskomu kraï OUN u druhii polovyni 1940-kh rr. [Forms and means of ideological work of the Soviet administration directed against the underground in Karpatskyi kraï of the OUN in the second half of the 1940s]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiïa» – Scientific Notes of Ostroh Academy National University*, 24, 101–107 [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2016). *Karpatskyi kraï OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [The Carpathian region of the OUN in the Ukrainian liberation movement (1945–1954)]*. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Kis, O.** (2009). Zhinochyï dosvid uchasti u natsionalno-vyzvolnykh zmahanniakh 1940–50-kh rokiv na zakhidnoukrainskykh zemliakh [Women's experience of participating in the national liberation struggles of the 1940s and 1950s in Western Ukraine]. *Skhid-Zakhid: istoryko-kulturolohichnyi zbirnyk – East-West journal: The Scholarly Journal for History and Culture*, 13–14, 101–126 [in Ukrainian].
- Kis, O.** (2013). Mizh osobystym i politychnym: genderni osoblyvosti dosvidu zhinok-uchasnyts natsionalno-vyzvolnykh zman na zakhidnoukrainskykh zemliakh u 1940–1950-kh rokakh [Between personal and political: Gender features of the experience of women participants in national liberation struggles in Western Ukraine in the 1940s – 1950s]. *Narodoznavchi zoshyty – The Ethnographic Notebooks*, 4 (112), 591–599 [in Ukrainian].
- Lysenko, O., & Patryliak, I.** (Comps.). (2003). *Materialy ta dokumenty Sluzhby bezpeky OUN (b) u 1940-kh rr. [Materials and documents of the OUN (b) Security Service in the 1940s]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy [in Ukrainian].
- Mytsyk, Yu. et al.** (Comps.). (2016). *UPA: spohady, dokumenty [UPA: memories, documents]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Onyshko, L.** (2004). Orhanizatsiïa ta diialnist pidpilnoho Ukrainskoho Chervonoho Khresta na zakhidnoukrainskykh zemliakh u 1943–1945 rokakh [Organization and activity of the underground Ukrainian Red Cross in the Western Ukrainian lands in 1943–1945]. *Vyzvolnyi shliakh – Liberation Way*, 3, 54–64 [in Ukrainian].

- Orhanizatsiini instruktsii OUN(m) [OUN(m) organizational instructions]. (n.d.). *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 17, t. 7, ark. 35 [in Ukrainian].
- Orlova, T.** (2010). *Zhinka v istorii Ukrainy: istoriografiiya XX pochatku XXI st. [Woman in the history of Ukraine: historiography of the XX beginning of the XXI century]*. (Extended abstract of Doctor's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Petrenko, O.** (2011). Instrumentalizatsiia strakhu. Vykorystannia radianskymy ta polskymy orhanamy bezpeky zhinok-ahentok u borotbi proty ukrainskoho natsionalistychnoho pidpillia [The Instrumentalization of Fear. The Usage of Female Agents by Soviet and Polish Security Services in their Struggle against Ukrainian Nationalist Underground]. *Ukraina Moderna – Modern Ukraine*, 18 (7), 141–167 [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2017). Polityka radianskoi systemy shchodo zhinotstva Drohobychyny u pershi povoienni roky (1944–1953) [The policy of the Soviet system towards the women of Drohobych in the first postwar years (1944–1953)]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection, special issue 3*, 328–336 [in Ukrainian].
- Protokol zasidannia Terenovoho Orhanizatsiinoho Sudu. – Postii, dnia 28.01.1949 r. [Minutes of the meeting of the Field Organizing Court. – Postoy, on January 28, 1949]. (1949a). *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 8, t. 1, ark. 2 [in Ukrainian].
- Protokol zasidannia Terenovoho Orhanizatsiinoho Sudu. – Postii, dnia 1.05.1949 r. [Minutes of the meeting of the Field Organizing Court. – Postoy, on May 1, 1949]. (1949b). *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 8, t. 1, ark. 4 [in Ukrainian].
- Ripetskyi, M.** (Ed.). (1992). *Medychna opika v UPA [Medical care in the UPA]*. (Vol. 1). Toronto – Lviv: Litopys UPA. ("Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army"; vol. 23) [in Ukrainian].
- Ripetskyi, M.** (Ed.). (2001). *Medychna opika v UPA [Medical care in the UPA]*. (Vol. 2). Toronto – Lviv: Litopys UPA. ("Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army"; vol. 32) [in Ukrainian].
- Savchyn, M.** («**Marichka**»). (1999). *Tysiacha dorih: spohady [A Thousand Roads: Memories]*. Toronto – Lviv: Litopys UPA. ("Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army"; vol. 28) [in Ukrainian].
- Starodubets, H.** (2005). Orhanizatsiia medyko-sanitarnoi sluzhby u povstanskomu zapilli: druha polovyna 1943–1944 rr. [Organization of medical and sanitary service in the insurgent garrison: the second half of

- 1943–1944]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii – Scientific notes on Ukrainian history*, 17, 199–204 [in Ukrainian].
- Suspilno-politychnyi ohliad za sichen, liutyi i berezen 1949 r. Ternopil'ska oblast [Socio-political review for January, February and March 1949. Ternopil region]. (n.d.). *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 63, t. 7, ark. 12 [in Ukrainian].
- Khmel, S.F.** (n.d.). Mizh frontamy: spohady [Between the fronts: Memoirs]. *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 63, t. 11, ark. 16. [in Ukrainian].
- Chornii, H.** (2017). Rol zhinky v konteksti utverdzhennia radianskoi vlady na terytorii zakhidnykh oblastei URSR (seredyna 1940-kh – pochatok 1950-kh rokiv) [The role of women in the context of the establishment of Soviet power in the western regions of the USSR (mid-1940s – early 1950s)]. *Teoriia ta praktyka suchasnoi nauky: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Theory and Practice of Modern Science: Materials of the International scientific-practical conference* (pp. 14–17). Dnipro [in Ukrainian].
- Chornii, H.** (2018). Suspilno-politychne stanovyshe zhinok na terytorii zakhidnykh oblastei URSR (seredyna 1940-kh – pochatok 1950-kh rr.) [Socio-political situation of women in the Western regions of the USSR (mid-1940s – early 1950s)]. *Hileia: naukovyi visnyk – Gileya: Scientific Bulletin*, 133 (6), 50–55 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.04.2021 р.